

ПОДОЛАННЯ СИСТЕМНИХ ПРОБЛЕМ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ЯК ЧИННИК ЕКОНОМІЧНОГО ВІДНОВЛЕННЯ

Венцковський Дмитро Юрійович,
кандидат економічних наук, старший науковий співробітник

Втрата економічної самобутності у міжнародній виробничо-коопераційній спеціалізації виштовхує країну на узбіччя сировинноорієнтованих економічних систем. Метою статті є розроблення пропозицій та рекомендацій щодо подолання системних проблем забезпечення зовнішньоекономічної безпеки України як ключового чинника економічного відновлення.

Ключовими тенденціями зовнішньоторговельного співробітництва України стали: збільшення відкритості економіки за експортом; різке скорочення зовнішньоторговельного обороту України; посилення аграрної спеціалізації України; втрата експортних позицій практично за всіма напрямками діяльності; відсутність технологічного паритету у зовнішньоторговельному обороті України тощо.

Стратегія відновлення має ґрунтуватися на запровадженні контрциклічних заходів у економіці та формуванні нових промислових мультиплікаторів. Необхідно значно підвищити якість «програмування» економічного розвитку та оновити Концепцію загальнодержавної цільової економічної програми розвитку промисловості. Важливо забезпечити нову якість економічної дипломатії та розробити Концепцію реалізації зовнішньоторговельної взаємодії з РФ в особливий період.

Ключові слова: зовнішньоекономічна безпека держави, зовнішньоторговельний оборот, економічне відновлення, виклики, загрози.

Ventskovskyy Dmytro

OVERCOMING SYSTEMIC PROBLEMS OF FOREIGN ECONOMIC SECURITY OF UKRAINE AS A FACTOR IN ECONOMIC RECOVERY

The loss of economic identity in the international industrial specialization makes Ukraine a raw materials appendage. The article is to develop proposals and recommendations to overcome the systemic problems of foreign economic security of Ukraine as a key factor in economic recovery.

The key trends of foreign trade of Ukraine are: increasing openness of the economy; a sharp reduction in foreign trade of Ukraine; strengthening agricultural specialization of Ukraine; loss of export position in almost all areas of activity; lack of technological parity in trade turnover of Ukraine and others.

Recovery Strategy should be based on implementing countercyclical measures in the economy and the formation of new industrial multipliers. It should greatly improve the quality of «programming» of economic development and upgrade the Concept of state targeted economic program for industrial development. It is important to ensure a new quality of economic diplomacy and to develop the Concept of foreign trade cooperation with Russia in times of crisis.

Keywords: foreign security, foreign trade turnover, economic recovery, challenges, threats.

Глибока економічна криза, спровокована масштабною агресією з боку РФ, оголила весь спектр вразливостей національної економіки до сучасних викликів

та загроз. Відкладення життєво необхідних змін та недотримання курсу масштабної модернізації призвели до руйнування економічного потенціалу країни

та загострення макроекономічних дисбалансів. В результаті вітчизняна економічна модель, побудована на залежності від результативності зовнішньоекономічної діяльності, виявилася критично вразливою до економічних шоків. На довершення до цього збройна агресія Російської Федерації проти України стала довгостроковим чинником впливу на українську політичну, економічну, військову та соціальну дійсність [10]. Для реального сектору, як і для економіки загалом, 2014–2015 рр. стали періодом стресових випробувань: перевіряється на міцність уся його структура – індустріально-аграрний комплекс, інфраструктура, логістика перевезень [11].

Вітчизняне наукове середовище активно відреагувало на появу новітніх викликів і загроз для України у різних сферах їхнього прояву. Слід відзначити роботи В. Горбуліна [10], О. Власюка [9], В. Мартинюка [16], В. Баранової та О. Жихор [13]. Питанням розвитку експортного потенціалу як чинника економічного розвитку присвячені актуальні роботи О. Білоруса та О. Гаврилюка [8], І. Іванової [14]. У контексті напряму дослідження варто відзначити праці іноземних авторів Г. Кіссінджера [2], В. Наумеску [4] Н. Попеску [5], М. Бонда [1], Д. Лазіки [3], та ін.

Серед сучасних досліджень вітчизняних та іноземних учених у сфері забезпечення економічної безпеки держави дедалі ширше застосовують донедавна виключно військове за змістом поняття змішаної або гібридної війни, а також проявів таких війн у вигляді непередбачуваних гібридних наслідків. Зокрема наголошується на принципово новій ролі економічних механізмів гібридного протистояння та необхідності переоцінки можливостей впливу економічних важелів як на розгортання конфлікту, так і на стримування агресії [7]. Йдеться про те, що економіка стає високоефективною високоточною зброєю, а роль економічних чинників у таких конфліктах лише підвищуватиметься [9]. Такі підходи є важливими з огляду на необхідність розгляду системних проблем забезпечен-

ня зовнішньоекономічної безпеки, у тому числі таких, як наслідки неоголошеної війни з боку РФ.

Нерозв'язаність внутрішніх суперечностей та насадження за сприяння РФ нових викликів обумовлює появу найнебезпечнішої загрози для України, сутність якої полягає у перетворенні на країну, що не відбулася (*Failing states*). Економічними характеристиками при цьому серед іншого є спад ВВП на особу в реальному вираженні, високий рівень корупції у владі та бізнесі, значна «тінізація» економіки, низький рівень торгівлі з розвиненими країнами за винятком експорту сировинних товарів тощо [1].

Слід зазначити, що поведінка держави в умовах сучасних економічних загроз визначається чітким усвідомленням власних економічних інтересів, цілей, а також мобілізацією доступного внутрішнього та зовнішнього ресурсу подолання наслідків. У даному аспекті важливим є міжнародний досвід. Так, американський дослідник Д. Лазіка справедливо зазначив, що побудова стратегії перемоги потребує чіткого розуміння, що вважати перемогою у такому протистоянні [3].

До необхідності формування подібного висновку натепер підійшла й Україна, адже тактичні рішення щодо окремих загроз не здатні забезпечити комплексний захист. Таким чином, існує потреба у подальшому розробленні практичних рекомендацій щодо розв'язання системних проблем зовнішньоекономічної безпеки, що підтверджує актуальність даного дослідження.

Метою статті є розроблення пропозицій та рекомендацій щодо подолання системних проблем забезпечення зовнішньоекономічної безпеки України як ключового чинника економічного відновлення.

Поточний стан зовнішньоекономічної безпеки України актуалізує необхідність невідкладного реагування на сформовані ризики та загрози. Вочевидь, поступова **втрата економічної самобутності у міжнародній виробничо-коопераційній спеціалізації вистовхує країну на узбіччя сировинно-орієнтованих економічних систем.**

У 2015 р. прискорилося тенденція до зниження ключових індикаторів соціально-економічного розвитку України. При зниженні ВВП на 9,9 % [12] (НБУ оцінював падіння у 10,5 % [15]) індекс промислової продукції становив 87 % [12], а індекс споживчих цін та індекс цін виробників промислової продукції 148,7 % і 136,0 % відповідно.

Ситуація в економіці країни залишається нестабільною, а стратегічне планування відбувається в умовах невизначеності, про що свідчать значні розбіжності щодо очікувань економічного відновлення – у 9 в.п. для 2016 р. (від -7 до +2 %) та у 6,5 в.п. (-3 до +3,5 %) для 2017 р. Повною мірою українська економіка відчуває недостатній рівень прогнозованості ситуації на ключових ринках, цінової кон'юнктури і головне – перспектив врегулювання ситуації на сході країни. Згідно з оцінками МВФ, відновлення економічного зростання у 2016 р. може скласти 2 % [6].

Нерозв'язність проблеми економічного спаду, що поступово накопичується від часу фінансово-економічної кризи 2008 р., залишається найбільш небезпечною загрозою економічній безпеці України. Національна економіка так і не змогла повернутися на докризовий рівень розвитку, а за підсумками 2015 р. її об-

сяг склав 78,5 % від рівня 2008 р. (рис. 1).

Крім цього, неповною мірою реалізувався відкладений негативний ефект для економіки у зв'язку з вилученням з економічного простору АР Крим та промисловості Донбасу, що матиме прояв і в наступні роки. Водночас значну проблему становить непослідовна секторальна економічна політика, нехтування потенціалом внутрішнього ринку та відсутність очевидних зрушень у підходах до реалізації поточних завдань розвитку.

Зовнішньоекономічна складова зберігає домінуючий вплив на перспективи економічного відновлення та вкотре виступила одним із ключових чинників погіршення загального стану економічної безпеки країни [6]. Зовнішньоторговельне співробітництво України у 2015 р. здійснювалось у складних умовах поглиблення кризових явищ у вітчизняній економіці, слабкого зовнішнього попиту та різкого зниження цін на сировинні товари. Серед важливих тенденцій слід відзначити таке.

1) Збільшення відкритості економіки за експортом. Дедалі загрозливішою стає ситуація підвищення рівня відкритості економіки за експортом, що є ключовим індикатором зовнішньоекономічної безпеки. Це обумовлює високу залежність економічної динаміки від кон'юнк-

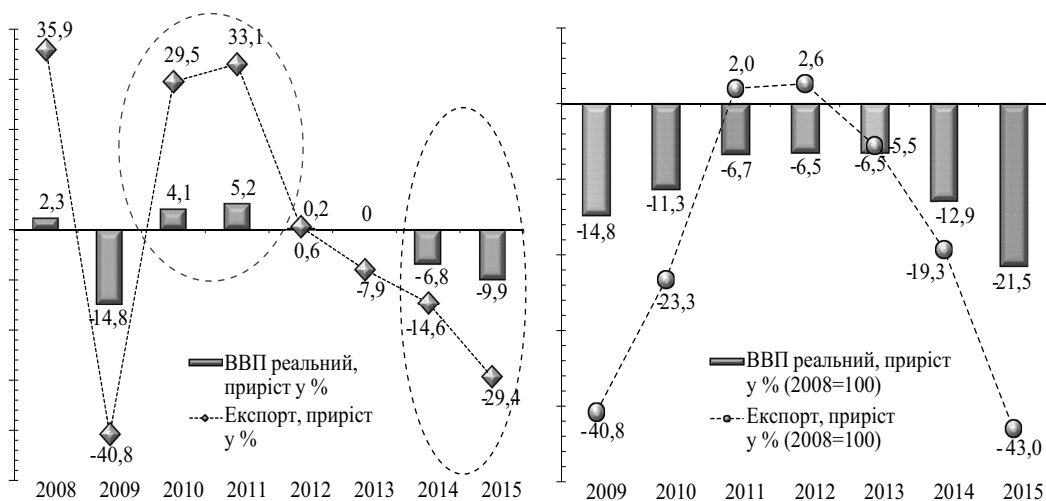

Рис. 1. Динаміка реального ВВП та товарного експорту в 2008–2015 рр. (зліва) та за умов 2008 = 100 (справа), у %

тури зовнішніх ринків. За результатами 2015 р. рівень відкритості національної економіки склав 42,4 % до ВВП, тоді як у 2013 р. значення становило 35,2 % до ВВП. Підвищення відкритості економіки в умовах економічного спаду вказує на погіршення стану внутрішнього товарного ринку. У поєднанні з вкрай несприятливими оцінками щодо волатильності цін слід очікувати подальшого економічного спаду, що відповідає песимістичному сценарію КМУ щодо економічного і соціального розвитку України.

2) Різке скорочення зовнішньоторговельного обороту України. Нинішнє скорочення на 29,9 % (за 2015 р.) до 74,7 млрд дол. США зовнішньоторговельного обороту (що настало слідом за зниженням у 2014 р. на 23,9 %) відкинуло зовнішньоторговельну складову економіки до обсягів 2005 р. [17]. За підсумками 2015 р. товарний експорт зберігав тенденцію до зниження поставок, обвалившись на 29,4 %. *Небезпечним викликом стало зниження на 8,1 % фізичних поставок експортних товарів* (оскільки сировинні товари є основою експорту, цей індикатор є ключовим для визначення стану зовнішньоекономічної безпеки) (рис. 2).

Слід зазначити, що другий рік поспіль товарний імпорт скорочувався швидшими темпами за експорт. Після падіння

на 31,7 % у 2014 р., скорочення імпорту в 2015 р. становило 30,4 %, що дозволило у короткостроковій перспективі забезпечити вирівнювання зовнішньоторговельного балансу (додатне сальдо за товарами у 2015 р. склало 1,6 млрд дол. США). Покращення значень даного індикатора відображає позитивні аспекти зміцнення зовнішньоекономічної безпеки України.

3) Збереження розриву між вартісними та фізичними коефіцієнтами покриття експортом імпорту. На противагу тривалій тенденції (2005–2013 рр.) утримання незадовільного рівня покриття імпорту експортом (значення індикатора в межах 0,81–0,89), у 2014–2015 рр. значення вперше від 2004 р. перевищило безпековий рівень. При цьому коефіцієнт покриття у фізичних обсягах в останні роки стрімко зростав і в 2015 р. становив 2,77 (рис. 3).

З огляду на параметричні характеристики зовнішньоекономічної безпеки загрозливою є тенденція до незадовільно низького зіставлення експортно-імпорتنних цін, зокрема у 2015 р. значення коефіцієнта покриття експортом вартості одної умовної тонни імпорту становило 0,38. І хоча ситуація об'єктивно зумовлена непаритетністю зовнішньоторговельного товарообміну (постачаючи сировин-

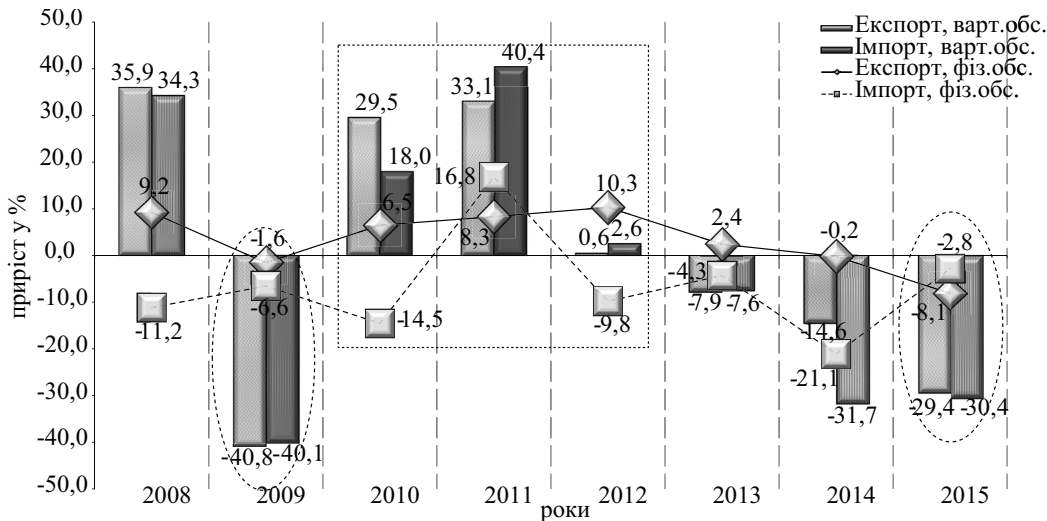

Рис. 2. Динаміка товарного експорту та імпорту у вартісних та фізичних обсягах у 2008–2015 рр., приріст у %

ні товари, Україна імпортує товари з високим вмістом доданої вартості), це вказує на динамічну втрату Україною позиціонування у міжнародному поділі праці як технологічно розвинутої країни.

4) Прискорення географічної диверсифікації зовнішньоторговельної структури. У 2015 р. суттєво прискорилися зміни у пріоритетності географічних напрямів зовнішньої торгівлі. На зміну багаторічному домінуванню СНД у структурі зовнішньоторговельних поставок, у

2015 р. безумовним лідером як в експорті, так і в імпорті стали країни ЄС (34,1 і 42,5 % відповідно), що загалом відповідає духу зближення України із цим регіоном (рис. 4).

Водночас зростання частки ЄС у структурі зовнішньоторговельного обороту України супроводжувалося скороченням обсягів торгівлі. Зокрема експорт до ЄС впав у 2015 р. на 23,5 %, а товарний імпорт із ЄС на 25,3 %. Подібна ситуація відбулась і за азійським век-

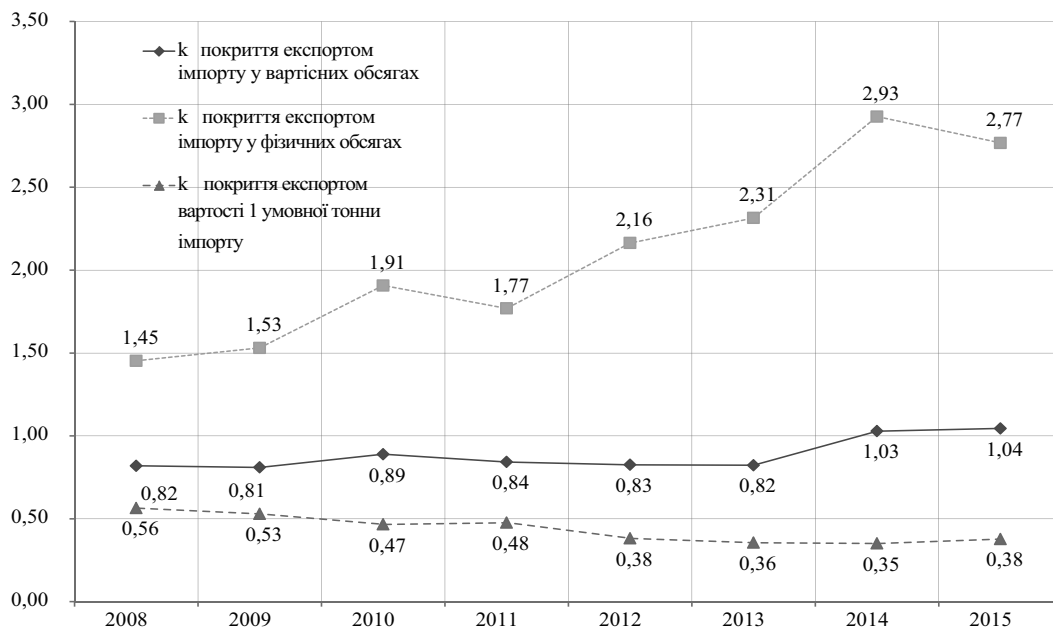

Рис. 3. Динаміка коефіцієнтів покриття експортом імпорту у 2008–2015 рр.

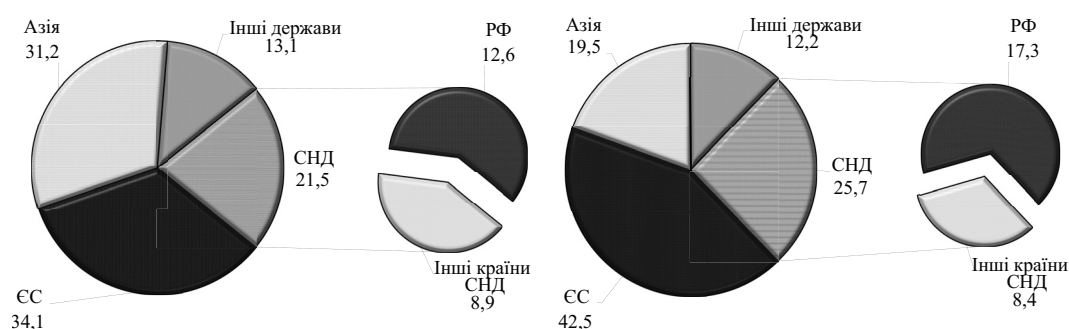

Рис. 4. Географічна структура товарного експорту (зліва) та імпорту (справа) України у 2015 р., у % до загального обсягу

тором торгівлі. При збільшенні частки країн Азії у вітчизняному експорті до 31,2 %, експортна виручка скоротилась у 2015 р. на 18,4 %, а імпорту зменшився на 32,9 %.

Практично всі зміни у географічній структурі зовнішньої торгівлі стали наслідком зниження товарообміну із країнами СНД, зокрема розгортання масштабної торговельної війни з РФ. Ще у 2011 р. СНД формувало 39,2 % сукупного експорту та 44,5 % імпорту України, тоді як у 2015 р. частка знизилася до 21,5 і 25,7 % відповідно. При цьому суттєво знизилася й обсяги торгівлі, зокрема експорт до країн СНД у 2015 р. скоротився до обсягів 2014 р. на 46,7 %, а імпорту на 41,1 %.

5) Згорання торговельних стосунків з РФ. У 2015 р. суттєво прискорилося тенденція до згорання торгівлі України з РФ. Зниження експорту до РФ у 2015 р. сягнуло 50,8 %, тоді як у 2014 р. вже було зафіксовано скорочення поставок на 34,8 %. Практично за 2014–2015 рр. українські експортери скоротили поставки до РФ на 67,9 % (до 4,8 млрд дол. США), а частка даної країни знизилася до 12,6 %, хоча при цьому РФ залишається найбільшим ринком збуту вітчизняної продукції.

У зв'язку із запровадженням з боку РФ заборони на постачання багатьох товарних позицій сільськогосподарської групи товарів, скасування режиму зони вільної торгівлі та розширення дискримінаційного режиму проти вітчизняних експортерів за іншими товарними позиціями слід також очікувати наступного скорочення товарообороту. У результаті розгортання торговельної війни з боку РФ проти України, втрати вітчизняної економіки лише у 2014 р. сукупно становлять 5,24 млрд дол. США. Враховуючи ескалацію дискримінаційних заходів проти українських виробників, за підсумками 2015 р. є всі підстави стверджувати, що вітчизняні втрати у 2014–2015 рр. кумулятивно вже сягнули майже 15 млрд дол. США.

Поряд із падінням експортних поставок до РФ також відбулося значне змен-

шення імпорту. Лише у 2015 р. Україна додатково знизила закупівлю російських товарів на 43,8 % (у 2014 р. – на 52,1 %).

6) Збереження географічної концентрації товарного експорту. Географічна структура українського експорту залишається доволі концентрованою: 9 країн незмінно формують 52,1 % поставок, а 18 – майже 70 %. Це при тому, що Україна у 2015 р. офіційно здійснювала експортні поставки до 191 країни. Таким чином, слід наголосити на незадовільних темпах просування вітчизняних виробників на нові ринки.

7) Посилення аграрної спеціалізації України у міжнародній товарній спеціалізації. Україна суттєво нарощує частку продовольчих товарів та сільськогосподарської сировини у структурі експортних поставок. Так, за підсумками 2015 р. частка таких товарів сягнула безпрецедентних 38,2 % (для порівняння: у 2007 р. частка цих товарних позицій становила ледве 12,8 %). Водночас таке зростання частки у формуванні товарного експорту не забезпечувалося збільшенням експортної виручки (у 2015 р. експорт продовольчих товарів та сільськогосподарської сировини скоротився на 12,7 %), а переважно було сформовано суттєвим скороченням поставок за іншими товарними категоріями.

8) Україна продовжує втрачати експортні позиції практично за всіма напрямками діяльності. Так, традиційний локомотив вітчизняного експорту – металургійна промисловість, – скоротивши частку в експорті з 41,3 % у 2008 р. до 24,8 % у 2015 р., втратила 66 % експортної виручки за цей період. Лише у 2015 р. експорт металопродукції скоротився на 37,9 % до 9,5 млрд дол. США.

Через втрату значної частини промислово-виробничого комплексу, що опинилася під окупацією на Донбасі, значні перебої із постачанням сировини, а також через розбалансування цінових параметрів собівартості продукції критичною є ситуація навколо вітчизняних виробників хімічної продукції. Даний вид промисловості втратив у 2015 р. 30,8 % експортної виручки.

Значних втрат зазнають вітчизняні виробники машинобудівної продукції, для яких практично закривається ринок РФ. Поставки цих товарів на експорт скоротились у 2015 р. на 35,2 %, а частка в сукупному експорті знизилася до 12,5 %.

9) Трансформація попиту на товарний імпорт. Разом зі скороченням експортної активності значні зміни також відбулись у структурі внутрішнього попиту на імпортовані товари. Жорстка політика щодо стримування попиту на товарний імпорт через декількаразову девальвацію національної грошової одиниці стала основним чинником тренду до зниження імпорту інвестиційних та споживчих товарів. Зокрема, імпорт продукції машинобудування у 2015 р. скоротився на 29,6 % до 8,5 млрд дол. США, тоді як у минулі роки обсяг імпорту таких товарів сягав 26,7 млрд дол. США у 2008 р. та 22,5 млрд дол. США у 2012 р.

Зниження споживчого попиту обумовило майже двократне скорочення імпорту харчових продуктів та сільськогосподарської сировини. Загалом слід констатувати, що спад економічної активності в країні обумовив суттєве скорочення імпорту сировини і матеріалів (за більшістю позицій у понад два рази).

Внаслідок скорочення внутрішнього попиту, що відбулося разом зі значним па-

дінням світових цін на енергетичні товари, Україна рекордно скоротила обсяги витрат на закупівлю мінеральних продуктів (у 2015 р. до 10,9 млрд дол. США проти 26–28 млрд дол. США у 2011–2012 рр.).

10) Відсутність технологічного паритету у зовнішньоторговельному обороті України. Концентруючи традиційно основну увагу у зовнішньоторговельному обороті навколо середньо-низькотехнологічних товарів (це металургія та мінеральні продукти, які становлять (35 % в експорті та 44 % в імпорті), Україна втрачає технологічні позиції експорту (високотехнологічні та середньо-високотехнологічні товари сукупно становлять лише 18 %). Натомість відповідні товари в імпорті становлять 37 %.

Такий характер технологічності товарообміну формує значні деформації у підґрунті наступних перспектив економічного розвитку. Концентруючи нетехнологічну спеціалізацію у міжнародному середовищі, українські виробники потрапляють у найбільш ризиковий високо еластичний за попитом сегмент конкурентної боротьби, де цінові чинники справляють ключовий вплив. Через незначну частку доданої вартості у цих товарах цінові коливання на світових ринках здатні у найкоротші терміни призводити до банкрутств цілих галузей.

Натомість невичерпний потенціал зростаючого попиту на технологічний імпорт

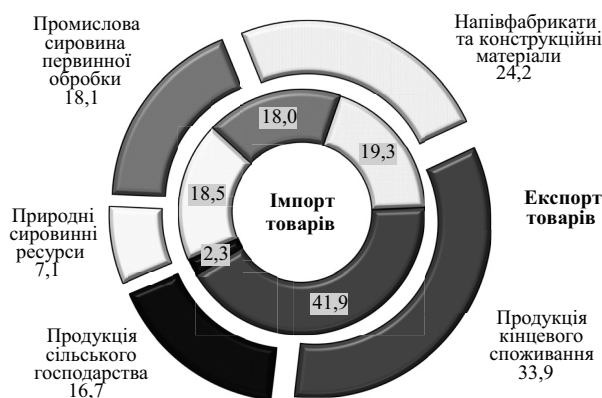

Рис. 5. Структура товарного експорту (зовнішнє коло) та імпорту (внутрішнє коло) України за рівнем промислової переробки у 2015 р., у % до загального обсягу

генерує постійну потребу залучення інвестиційних та позичкових ресурсів. При цьому внутрішній фінансовий ринок не спроможний забезпечити відповідні потреби, а тому фінансова безпека країни постійно відчуватиме виклики, пов'язані з надмірним борговим тягарем.

11) Зменшення рівня промислової переробки експортних товарів. Згортання можливостей виходу на традиційні ринки збуту вітчизняної продукції кінцевого використання, а це передусім товари машинобудування, негативно позначилося на структурі вітчизняного експорту за рівнем промислової переробки товарів. Експортуючи у минулі роки товарів кінцевого використання на 24–27 млрд дол. США, поставки у 2015 р. скоротилися до 12,9 млрд дол. США, а в структурі поставок це становило 33,9 % (зазначимо, що в окремі роки частка сягала 40 %) (рис. 5). Суто сировинні товари в експорті сягнули 42 % (у 2007 р. таких товарів було лише 23,3 %). Це вкотре доводить гостроту сформованих загроз зовнішньоекономічній безпеці України у частині накопичення сировинної залежності.

Скорочення платоспроможного попиту на внутрішньому товарному ринку також обумовило скорочення на 35 % імпорту продукції кінцевого використання, водночас частка у сукупних поставках все одно залишилася на рівні майже 42 %. Ситуація щодо характеру торговельного обороту за ступенем промислової переробки товарів вкотре актуалізує *проблему відсутності внутрішніх можливостей переробної промисловості, яка не здатна навіть в умовах глибокої кризи та об'єктивного витіснення імпорту забезпечувати потребу внутрішнього споживчого попиту.*

Гострота розгортання негативних явищ в економіці та ключових тенденцій у зовнішньоторговельній сфері у 2015 р. відображає **значне погіршення стану зовнішньоекономічної безпеки України.** Поряд із об'єктивними обставинами, пов'язаними із несприятливою кон'юктурою світових ринків, існує ціла низка чинників внутрішнього характеру, які повною

мірою сприяли погіршенню поточного стану безпеки. Йдеться про таке.

- **Нав'язування квазідержавного утворення та пролонгація військового протистояння в окремих районах Донбасу.** Підтримка РФ сценарію «заморожування» конфлікту на сході України унеможливило повернення тамтешнього промислового комплексу із залишком експортного потенціалу під суверенітет України. Натомість нав'язується необхідність налагодження економічної взаємодії із цим регіоном у форматі повноцінних зовнішньоторговельних суб'єктів. Дана проблема залишається ключовою загрозою для економічної безпеки України, адже на сьогодні відсутній компенсаційний ресурс для покриття втрат цієї частини економічного потенціалу.

- **Реалізація цілком помилкової політики «шокової» девальвації,** що відбувалася, нехтуючи параметричними характеристиками імпортозалежності економіки (понад 40 %). На противагу очікуванням щодо надання імпульсу росту експортноорієнтованим виробникам **такі дії натомість завдали непоправної шкоди реальному сектору економіки, який втратив можливості модернізації та для якого непомірно збільшилася вартість проектів реіндустріалізації.** При цьому це нищівно позначилося на залишках платоспроможного попиту на внутрішньому товарному ринку. Обвальна девальвація стала ключовим чинником зниження конкурентоспроможності вітчизняних експортерів, для яких критичним стало здорожчання імпортних компонентів. Фактично зруйнованим виявився фінансовий сектор економіки.

- **Втрата контролю над інфляційними процесами в економіці.** Вже у I півріччі 2015 р. очевидними стали небезпечно занижені очікування щодо інфляційних параметрів соціально-економічного розвитку України у 2015 р. Невиправдана інтенсифікація збільшення базових тарифів в умовах безпрецедентного економічного спаду призвела до перерозподілу норми накопичення у структурі доходів економіки на користь монополій. Інфляція виступила ключовим чин-

ником згортання платоспроможності на внутрішньому ринку.

• **Загострення інституційної кризи.** Впродовж 2015 р. дедалі частіше проявлялися негативні наслідки назрілої інституційної кризи, що в результаті часто **приводило до зниження відповідальності за прийняття ключових управлінських рішень у найбільш значущих сферах соціально-економічного розвитку.** Насамперед це стосується фактичного самоусунення Міністерства економічного розвитку і торгівлі від питань стимулювання розвитку промисловості, відновлення капітального інвестування, внутрішнього ринку тощо і зосередження уваги виключно на питаннях самореформування та вибіркової дерегуляції. Небезпечним проявом такої кризи стало дистанціювання Національного банку України від забезпечення стабільності грошової одиниці України, що не забезпечило належного рівня досягнення та підтримки цінової стабільності в державі.

• **Зволікання з економізацією зовнішньої політики,** що також стало наслідком інституційних проблем управління, зокрема збереження міжвідомчого протистояння навколо організації торговельної дипломатії між Мінекономрозвитку та МЗС України. Дотепер не прийнято за основу жодної дієвої концепції побудови вітчизняної системи зовнішньоторговельної дипломатії. У результаті вимога часу щодо розвитку та захисту експортної присутності в Африці, Південній Америці та Азії не отримує належної підтримки. Так і не створено Державне експортно-кредитне агентство, а організація страхування експорту поставлена на паузу. Натомість створено Раду з просування експорту при Мінекономрозвитку, яка так і не отримала інституційної ваги та практичного наповнення діяльності.

• **Відсутність дієвих зрушень у питаннях спрощення здійснення експорту.** За підсумками 2015 р. Україна жодним чином не просунулась у напрямі спрощення процедурних аспектів експортної діяльності. Зокрема на це вказу-

ють дані *Doing Business 2016* [18]. Україна посідає 109-те місце зі 189 країн за умовами провадження міжнародної торгівлі, і ця позиція залишилася без змін у 2015 р. Ключовою проблемою залишається регуляторна складність здійснення експортної діяльності. За обсягом часу, необхідного для документарного оформлення експорту, Україна знаходиться на рівні низки африканських та центральноамериканських країн.

• **Незадовільна ефективність роботи інституту торгового представника,** як результат відсутності політичного та управлінського консенсусу щодо перспектив та механізмів забезпечення зовнішньоекономічної безпеки України. Торговим представником всупереч заявленим деклараціям так і не представлено Національну експортну стратегію України, отже, йдеться про нестачу стратегічного бачення щодо позиціонування України на міжнародних ринках. Недостатнім результатом роботи інституту торгового представника є завершення переговорів про ЗВТ з Канадою та активізацію роботи з Ізраїлем і Туреччиною [19].

• **Незадовільно низькі темпи реалізації стратегічних переваг від початку пільгової дії положень Угоди про асоціацію між Україною та ЄС.** Суперечливими стали результати першого року «вікна можливостей» в рамках надання тарифних квот українським виробникам. Про це, зокрема, свідчать тренди у виборці таких квот [20]. Існує значна потреба просування **вітчизняної ініціативи щодо постійного перегляду наявного переліку товарів, що підлягають преференційному режиму.** Адже квоти за частиною товарів вибираються за лічені тижні, водночас річна вибірка за іншими товарами знаходиться на рівні 6–23 %. При цьому численні товарні позиції дотепер взагалі не мають доступу до ринку ЄС.

Висновки

На основі міжнародних оцінок можна визначити ключові виклики, що визначатимуть умови та можливості забез-

печення належного стану зовнішньоекономічної безпеки України на середньострокову перспективу у 2016–2018 рр. Йдеться про таке:

- збереження низьких цін на ключові сировинні товари українського експорту на світових ринках, що обмежуватиме можливості утримання наявних експортних позицій;

- загострення дискримінаційних заходів щодо вітчизняних експортерів, що стосується як ринків країн Митного союзу, так і загального піднесення протекціонізму серед азійських країн;

- відсутність помітного проривного зростання поставок на ринки ЄС через технічну неспроможність опанування вітчизняним реальним сектором обсягу вимог відповідного ринку;

- утримання надмірного рівня імпортозалежності внутрішнього товарного ринку через відсутність внутрішніх джерел задоволення споживчого попиту;

- погіршення економічної ситуації у сусідніх країнах (країни СНД тощо), що обумовлюватиме згортання експортних можливостей, провокуватиме подальшу

спіральну девальвацію національної грошової одиниці тощо (табл. 1).

Відповідно до оцінок МВФ, країни – ключові торговельні партнери України, як-от РФ, Туреччина та Єгипет, нині перебувають не у найкращій економічній ситуації, що характеризується також слабким потенціалом розвитку імпорту товарів, у т.ч. українських;

- загострення міжнародної конкурентної боротьби на ключових для українських експортерів ринках, що за недзеркальних умов торгівлі обумовить витіснення з окремих ринків;

- утримання слабого рівня споживання на внутрішньому товарному ринку через критично низьку купівельну спроможність, що унеможливує переорієнтацію експортерів на потреби внутрішніх споживачів;

- нарощування інфляційного тиску на реальний сектор економіки через подальше підвищення тарифів природних монополій, імпорт та девальвація інфляції;

- відсутність ресурсів для фінансування відкладеного попиту на реновації у промисловості;

Таблиця 1

Прогноз ключових макроекономічних показників на 2015–2017 рр. у розрізі основних торговельних партнерів України

Країни	ВВП, %			Сальдо поточного рахунку, % до ВВП			Імпорт товарів, % до попереднього року		
	роки			роки			роки		
	оцінки	прогноз	прогноз	оцінки	прогноз	прогноз	оцінки	прогноз	прогноз
	2015	2016	2017	2015	2016	2017	2015	2016	2017
Білорусь	-3,6	-2,2	0,6	-4,9	-4,3	-4,0	-9,1	-1,4	0,1
Китай	6,9	6,3	6,0	3,1	2,8	2,0	2,5	3,5	4,2
Чехія	3,9	2,6	2,6	1,7	1,2	0,7	7,5	7,4	5,6
Єгипет	4,2	4,3	4,5	-3,7	-4,5	-4,5	17,0	10,1	7,9
Німеччина	1,5	1,7	1,7	8,5	8,0	7,5	6,3	4,6	5,4
Угорщина	3,0	2,5	2,3	5,0	4,3	3,7	7,7	4,8	3,5
Індія	7,3	7,5	7,5	-1,4	-1,6	-2,0	12,0	7,7	7,8
Іран	0,8	4,4	4,0	0,4	1,3	1,9	2,6	12,0	8,4
Ізраїль	2,5	3,3	3,2	4,6	4,7	4,4	1,4	4,8	4,5
Італія	0,8	1,3	1,2	2,0	2,3	1,7	7,3	4,2	3,3
Казахстан	1,5	2,4	3,8	-3,0	-4,1	-2,1	-1,1	0,8	2,2
Нідерланди	1,8	1,9	1,9	9,6	9,2	9,0	3,0	3,4	3,4
Польща	3,5	3,5	3,6	-0,5	-1,0	-1,8	5,7	5,4	7,5
Румунія	3,4	3,9	3,4	-0,7	-1,5	-2,0	7,6	8,3	7,3
РФ	-3,7	-1,0	1,0	5,0	5,4	5,7	-30,2	-3,7	5,7
Саудівська Аравія	3,4	1,2	1,9	-3,5	-4,7	-1,9	3,6	3,0	4,9
Іспанія	3,2	2,7	2,3	0,9	1,1	1,1	7,8	4,8	4,7
Туреччина	3,0	2,9	3,7	-4,5	-4,7	-5,2	-2,2	1,9	4,0
Світ	3,1	3,4	3,6	-	-	-	-	-	-

Джерело: World Economic Outlook Update, IMF Jan.2016 (www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2016/update/01/pdf/0116.pdf).

• подальше відсторонення України від міжнародних ринків капіталу через низькі суверенні фінансові рейтинги.

Для забезпечення зростання обсягів зовнішньої торгівлі необхідно активізувати пошук внутрішніх резервів підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції та диверсифікації експортних позицій нашої держави у глобальному економічному просторі [8]. **Вихід із поточної надскладної економічної ситуації потребує рішучих кроків.**

1. Стратегія відновлення має ґрунтуватися на запровадженні контрциклічних заходів в економіці, що через механізми державної політики стимулювання покликані прискорити перехід економіки до економічного циклу відновлення. Важливо реалізувати всеохоплюючу концепцію оптимізації зовнішньоторгівельної залежності національної економіки, метою якої є оптимізація експортної орієнтованості виробників та зниження імпортозалежності внутрішнього ринку. Ключовим має стати створення умов для сприяння експортоорієнтованим виробництвам, надання фінансової, страхової та гарантійної підтримки експортерам, посилення митного та цінового контролю для вирівнювання експортних та імпорتنих можливостей, а також імпорتنю демонополізації ключових галузей вітчизняної економіки.

2. На сьогодні вкрай необхідно значно підвищити якість «програмування» економічного розвитку, що має зміцнити відповідальність органів влади у прийнятті управлінських рішень, а також повернути довіру до державної влади, як суб'єкта реалізації державної політики. Вкрай необхідно оновити, відповідно до поточних викликів та загроз, підхід до державного стратегічного планування, що має забезпечити єдині підходи до державного прогнозування та балансовий підхід у перспективі розвитку національної економіки. Результативні показники державного стратегічного планування мають відповідати базовим критеріям економічної безпеки.

3. Для підвищення результативності виконання ключових завдань державної

стратегії розвитку та врегулювання «інституційної кризи відповідальності» **слід розвивати прецедент персоніфікованої інституціональної відповідальності**. Потрібно забезпечити чітку адресність поставлених завдань, а отже, відповідальність та персональні наслідки за результатами якості виконання.

4. Слід **оновити Концепцію загальнодержавної цільової економічної програми розвитку промисловості**. Необхідно виходити із реальних втрат промислового потенціалу у зв'язку з анексією АР Крим та воєнного конфлікту на Донбасі. Ключовою ідеєю має стати дигіталізація та роботизація конструкторсько-виробничої діяльності, зменшення імпортозалежності та нарощування потенціалу конкурентного імпортозаміщення. Важливо передбачити комплексну реіндустріалізацію промислового сектору України, створення умов для модернізації виробничих фондів та орієнтованості на потреби внутрішнього товарного ринку. Концепція має виходити із реалістичності ресурсного забезпечення поставлених цілей, відповідати вимогам часу та мати чіткі критерії успішності виконання.

5. **Національна економіка потребує нових промислових мультиплікаторів**, що має забезпечити міжгалузеву ланцюгову активізацію реального сектору економіки. Необхідно розробити Концепцію здійснення державного замовлення щодо проектів модернізації сфери житлово-комунального господарства. Метою реалізації такої концепції мають стати підвищення енергоефективності, зниження енергомісткості та формування внутрішнього попиту на товари експортоорієнтованих виробництв. Реалізація державного замовлення має відбуватися на засадах державно-приватного партнерства, охоплюючи як національні інтереси держави у цій сфері, так і створюючи умови для розширеного відтворення в реальному секторі.

6. Важливо **забезпечити нову якість економічної дипломатії**, яка б відповідала викликам і загрозам теперішнього часу, обстоювала національні інтереси просування експортної присутності

вітчизняних виробників. Україні необхідно суттєво посилити «економізацію» зовнішньої політики. Економічна дипломатія покликана також забезпечити налагодження інформаційної підтримки та популяризації вітчизняного експорту.

7. Утворення зон вільної торгівлі України з окремими торговельними партнерами та їхніми об'єднаннями на засадах забезпечення «дзеркальних» умов взаємодоступу на товарні ринки є ключовим механізмом розвитку та реалізації вітчизняного експортного потенціалу.

8. Необхідно розробити Концепцію реалізації зовнішньоторговельної взаємодії з РФ в особливий період. Україна дотримується принципів безумовної гармонізації вітчизняної економічної політики щодо РФ із рішеннями, що підтримуються міжнародною проукраїнською коаліцією. Концепцією має бути опрацьовано санкційну стратегію і тактику України щодо РФ. Слід визначити порядок екстреного ситуативного реагування органів державної влади на непередбачувані виклики та провокації в економічній сфері, що пов'язано із РФ. Йдеться про раптове запровадження обмежень чи заборони постачання товарів, фізичне блокування транзиту товарів, одностороннє припинення дії міждержавних угод.

9. Здійснити комплексний аудит економічного впливу російського та квазііноземного капіталу на вітчизняну економіку на основі критеріїв економічної безпеки України з метою визначення його дестабілізаційного потенціалу (шокові перетоки інвестиційних ресурсів, банкрутство, масові звільнення, порушення діяльності безперервних виробничих ланцюгів тощо). Держава має володіти комплексом контрзаходів щодо зниження потенціалу дестабілізації соціально-економічної ситуації з боку РФ.

Сучасна динаміка розгортання новітніх тенденцій у міжнародному середовищі не залишає інших рішень для держави, окрім реалізації рішучих задумів щодо виборювання власного місця у міжнародних виробничо-коопераційних ланцюгах. Поміж іншого, це потребує подальших досліджень у даному напрямі. Необхідно чітко сформулювати відповідь на питання про те, яка модель економіки є стратегічно прийнятною для України. У протидії зовнішнім викликам Україна має бути свідомою того, що відновлення економічного зростання неможливе без глибинних реформ всередині країни. Тільки таким шляхом Україна спроможна довести, що «державна відбулася».

Список використаних джерел

1. *Bond M.* Hybrid War A New Paradigm for Stability Operations in Failing States. Carlisle Barracks : Strategy Research Project. U.S. Army War College [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dtic.mil/cgi-bin/GetTRDoc?Location=U2&doc=GetTRDoc.pdf&AD=ADA468398>
2. *Kissinger Henry A.* How the Ukraine crisis ends. The Harry Walker Agency [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.harrywalker.com/media/1905/kissingerr_ukraine_washingtonpost_3-5-20141.pdf
3. *Lasica Daniel T.* Strategic Implications of Hybrid War: A Theory of Victory. Monograph. Fort Leavenworth, Kansas. School of Advanced Military Studies United States Army Command and General Staff College [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/a513663.pdf>
4. *Naumescu V.* The European Union and the United States' strategic approaches on the Ukrainian crisis: a new cleavage in the transatlantic relations? // On-line Journal Modelling the New Europe. – 2014. – Is. 11. – P. 90.
5. *Popescu N.* First lessons from the Ukrainian crisis. European Union Institute for Security Studies [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.iss.europa.eu/uploads/media/Alert_41_Ukraine_lessons.pdf
6. *International Monetary Fund.* World Economic Outlook. IMF [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2015/02/pdf/text.pdf>
7. *Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2015 році».* – К. : НІСД, 2015. – 684 с.
8. *Білорус О. Г.* Стратегічні імперативи адаптації та трансформації зовнішньоторговельної діяльності України в умовах європейської інтеграції / О. Г. Білорус, О. В. Гаврилюк // Економіка України. – 2015. – № 11. – С. 4–15.

9. *Власюк О. С.* Економічні чинники розбудови європейського безпекового простору в умовах воєнної агресії проти України / О. С. Власюк // Стратегічні пріоритети. – 2015. – № 2. – С. 5–14.
10. *Горбулін В. П.* «Гібридна війна» як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу / В. П. Горбулін // Стратегічні пріоритети. – 2014. – № 4. – С. 5–12.
11. *Донбас і Крим: ціна повернення* : монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна, О. С. Власюка, Е. М. Лібанової, О. М. Ляшенко. – К. : НІСД, 2015. – 474 с.
12. *Офіційний сайт* Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua
13. *Жихор О.* Сучасні загрози економічній безпеці України / О. Жихор, В. Баранова // Вісник Національного банку України. – 2015. – С. 71–75.
14. *Іванова І.* Державна підтримка експорту як інструмент захисту національних інтересів: досвід ЄС, СОТ та уроки для України / І. Іванова // Стратегічні пріоритети. – 2015. – № 1. – С. 51–55.
15. *Про схвалення* Інфляційного звіту : постановою Правління Національного банку України від 28.01.2016 р. № 40 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=27033423>
16. *Мартинюк В. П.* Наукові підходи до удосконалення методики розрахунку рівня економічної безпеки держави / Соціально-економічні проблеми і держава. – 2014. – Вип. 1 (10). – С. 277–286.
17. *Офіційний сайт* Державної фіскальної служби України. Митна статистика зовнішньої торгівлі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sfs.gov.ua/ms/>
18. *Ease of Doing Business in Ukraine* / World Bank Group. Doing Business [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/ukraine>
19. *Офіційний сайт* Міністерства економічного розвитку і торгівлі України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=1aaac3a4-909d-4228-965f-f6b6bb2351b1&title=AivarasAbromavichus-U2016-RotsiMiOchikumoZrostanniaEkonomiKiTaZaluchennia5-MlrdDolarivInvestitsii>
20. *Офіційний сайт* Міністерства економічного розвитку і торгівлі України. Вільна торгівля з ЄС – тарифні квоти в рамках вільної торгівлі з ЄС [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.me.gov.ua/Documents/Download?id=6b5885b5-24c5-4b77-8eb1-bf9c2b03b80e>

References

1. *Bond M.* (2007). Hybrid War A New Paradigm for Stability Operations in Failing States. Carlisle Barracks: Strategy Research Project. U.S. Army War College. Retrieved from <http://www.dtic.mil/cgi-bin/GetTRDoc?Location=U2&doc=GetTRDoc+.pdf&AD=ADA468398>
2. *Kissinger Henry A.* (2014). How the Ukraine crisis ends. The Harry Walker Agency. Retrieved from http://www.harrywalker.com/media/1905/kissingerr_ukraine_washingtonpost_3-5-20141.pdf
3. *Lasica Daniel T.* (2009). Strategic Implications of Hybrid War: A Theory of Victory. Monograph. Fort Leavenworth, Kansas. School of Advanced Military Studies United States Army Command and General Staff College. Retrieved from <http://www.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/a513663.pdf>
4. *Naumescu V.* (2014). The European Union and the United States` strategic approaches on the ukrainian crisis: a new cleavage in the transatlantic relations? On-line Journal Modelling the New Europe. Issue no. 11/2014, p. 90
5. *Popescu N.* (2014). First lessons from the Ukrainian crisis. European Union Institute for Security Studies. Retrieved from http://www.iss.europa.eu/uploads/media/Alert_41_Ukraine_lessons.pdf
6. *International Monetary Fund.* (2015). World Economic Outlook. IMF. Retrieved from <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2015/02/pdf/text.pdf>
7. *Analitichna* dopovid do Shchorichnoho Poslannya Prezydenta Ukrayiny do Verkhovnoyi Rady Ukrayiny «Pro vnutrishnye ta zovnishnye stanovyshe Ukrayiny v 2015 rotsi» (2015). [The analytical report to the Annual Message of the President of Ukraine to the Verkhovna Rada of Ukraine «On the internal and external situation of Ukraine in 2015»]. Kyiv : National Institute for Strategic Studies [in Ukrainian].
8. *Bilorus O. H. & Havryliuk O. V.* (2015). Stratehichni imperatyvy adaptatsiyi ta transformatsiyi zovnishnotorhovelnoyi diyalnosti Ukrayiny v umovakh yevropeyskoyi intehratsiyi [Strategic imperatives adaptation and transformation of foreign trade of Ukraine in terms of European integration]. *Ekonomika Ukrayiny – Ukraine economy*, 11, 4–15 [in Ukrainian].
9. *Vlasyuk O. S.* (2015). Ekonomichni chynnyky rozbudovy yevropeyskoho bezpekovoho prostoru v umovakh voyennoyi ahresiyi proty Ukrayiny [Economic factors of building a European security area in terms of military aggression against Ukraine]. *Stratehichni priorytety – Strategic priorities*, 2, 5–14 [in Ukrainian].
10. *Horbulin V. P.* (2014). «Hibrydna viyna» yak klyuchovyy instrument rosiyskoyi heostrategiyi revanshu [«Hybrid war» as a key instrument of Russian geostrategy revenge]. *Stratehichni priorytety – Strategic priorities*, 4, 5–12 [in Ukrainian].
11. *Horbulin V. P.* (Eds.). (2015). Donbas i Krym: tsina povernennya [Donbass and the Crimea: The value of return]. Kyiv : National Institute for Strategic Studies [in Ukrainian].
12. *Sait* Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from www.ukrstat.gov.ua [in Ukrainian].

13. *Zhykhor O. & Baranova V. (2015). Suchasni zahrozy ekonomichniy bezpetsi Ukrainy [Modern threats to economic security of Ukraine] Visnyk Natsional'noho banku Ukrainy – Herald of the National Bank of Ukraine, 1, 71–75 [in Ukrainian].*

14. *Ivanova I. (2015). Derzhavna pidtrymka eksportu yak instrument zakhystu natsionalnykh interesiv: dosvid YeS, SOT ta uroky dlya Ukrainy [State support for exports as a tool to protect national interests: the experience of the EU, WTO and lessons for Ukraine]. Stratehichni priorityety – Strategic priorities, 1, 51–55 [in Ukrainian].*

15. *Pro skhvalennya Inflyatsiynoho zvituv : postanova pravlinnya Natsionalnoho banku Ukrainy vid 28.01.2016 r. № 40. [Resolution of the National Bank of Ukraine «On Approval Inflation Report»]. (n.d.). Retrieved from: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=27033423> [in Ukrainian].*

16. *Martynyuk V. P. (2014). Naukovi pidkhody do udoskonalennya metodyky rozrakhunku rivnya ekonomichnoyi bezpeky derzhavy [Scientific approaches to improving the method of calculating the level of economic security]. Sotsial'no-ekonomichni problemy i derzhava – Socio-Economic Problems and the State, 1, 277–286 [in Ukrainian].*

17. *Sait Derzhavnoi fiskalnoi sluzhby Ukrainy. Mytna statystyka zovnishnoi torhivli [State Fiscal Service of Ukraine]. Retrieved from: <http://sfs.gov.ua/ms/> [in Ukrainian].*

18. *Ease of Doing Business in Ukraine. (2016). World Bank Group. Doing Business. Retrieved from <http://www.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/ukraine>*

19. *Sait Ministerstva ekonomichnoho rozvytku i torhivli Ukrainy [Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine]. Retrieved from <http://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=1aaac3a4-909d-4228-965f-f6b6bb2351b1&title=AivarasAbromavichus-U2016-RotsiMiOchi kumoZrostanniaEkonomikiTaZaluchennia5-MlrdDolarivInvestitsii> [in Ukrainian].*

20. *Sait Ministerstva ekonomichnoho rozvytku i torhivli Ukrainy. Vilna torhivlia z YeS – taryfni kvoty v ramkakh vilnoi torhivli z YeS. [Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine]. Retrieved from <http://www.me.gov.ua/Documents/Download?id=6b5885b5-24c5-4b77-8eb1-bf9c2b03b80e> [in Ukrainian].*